

Зрозуміло, що від послідовного і осмисленого проведення нашого зовнішньополітичного курсу, від якості стратегічних прогнозів, розуміння можливих зовнішніх загроз та засобів їх уникнення буде залежати здатність забезпечити існування суверенної незалежної неподільної України, яка має усі можливості стати субрегіональною державою у важливій частині Європи.

Сьогодні, коли Україна стала самостійною державою, ми повинні якнайглибше пізнати історію боротьби за єдність і державність українського народу. Мусимо засвоїти також і трагічні уроки минулого, пам'ятаючи, що наріжним каменем розбудови Української держави нині, як і понад 80 років тому, є передусім єдність нації і надійний захист від прихованої, а часом і відкритої московської агресії. Адже розплачуватися доведеться надто дорогою ціною, як це вже було в нашій історії.

1. Дециньський Л.Є. *Державотворча робота Української Народної Республіки по створенню Збройних Сил: історія і сучасність* // Вісн. НУ "Львівська політехніка", 2000. – № 408. – С. 3. 2. Бжезинський З. *Я щасливий, що маю змогу бути свідком цих справді історичних подій, що відбуваються в Україні...* // Сучасність. – 1992. – № 1. – С. 30 – 31. 3. Журавський В.С. *Україна політична: переступити через прірву.* – К., 1995. – С. 30 – 31. 4. Бутейко А. *Без ілюзій* // Універсум. – 1996. – № 5 – 6 (30 – 31) – С. 14. 5. *Разом вистояли – разом і переможемо!:* З доповіді Президента України Л.Д. Кучми на урочистому засіданні, присвяченому 8-й річниці Незалежності України, 23 серпня 1999 року // Україна і світ сьогодні. – 1999. – № 34 (33). – 27 серпня.

Н.О. Химиця

## УЧАСТЬ МОЛОДІ У ВІЛЬНОКОЗАЧОМУ РУСІ ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

© Химиця Н.О., 2002

**З'ясовується роль молоді у формуванні та діяльності Вільного козацтва періоду Центральної Ради.**

**The article is dedicated to the role of young people in the process of the formation and activity of the Free Cossack's during the period of Central Rada.**

Невід'ємною складовою історії української національно-визвольної революції 1917 – 1918 рр. є вільнокозацький рух. У часи Центральної Ради Вільне козацтво було своєрідною національною військово-міліційною організацією, тісно пов'язаною із революційним селянським середовищем. Створювані осередки Вільного козацтва, насамперед, переймалися проблемами відродження демократичних козацьких традицій та сповідували державницьку ідеологію.

Як відомо, вільнокозацький рух зародився у березні 1917 р. у Звенигородському повіті на Київщині. Тут, за ініціативою двох самостійників-студентів І. Ковтуненка і А. Пищаленка було розпочато організацію Вільного козацтва [1, с. 127]. Головна мета цієї організації визначалася як згуртування сільського населення у місцеві військові частини для початку відбудови української державності [2, с. 6].

У с. Гусакове на Звенигородщині організував Вільне козацтво селянин Смоктьїй. За його ініціативою у першій половині квітня відбувся повітовий з'їзд представників Вільного козацтва. Результатом його роботи була така постанова:

“1. Вільне козацтво організовується для оборони вольностей українського народу та охорони ладу.

2. Воно є територіальною військовою організацією, в яку мають право вступати громадяни повіту, не молодші від 18 років.

3. Не приймаються до організації люди, ворожі до України та люди, покарані судом за кримінальні злочини.

4. Всіма справами організації відають командири з радами козацької старшини.

5. На командні посади старшина вибирається. Вибрана старшина призначає собі помічників” [1, с. 129].

Після з'їзду організація Вільного козацтва на Звенигородщині пішла швидше. Основою організації загонів Вільного козацтва стала сотня, яка набиралася з громадян одного села і не мала визначеної кількості. Так, були сотні по 35 козаків, а були й по 1000 (с. Кирилівка). Здебільшого сотня нараховувала близько 200 козаків. Сотні однієї волості об'єднувалися в курені. Курені, своєю чергою, складали кіш [3, с. 107].

У квітні 1917 року ідея Вільного козацтва перекинулася із Звенигородщини на сусідні повіти Київщини, а згодом охопила лівий берег Дніпра – Чернігівщину і Полтавщину. Українська преса реєструвала організації Вільного козацтва у бердичівському, уманському, канівському, черкаському, остерському, ніжинському та борзенському повітах. Свідок заснування гуртка Вільного козацтва у Глодоській волості, що межувала із Звенигородським повітом, зазначає, що в його ряди вступили всі інтелігентні хлопці – учні різних шкіл, що перебували тоді вдома [2, с. 9]. Сільська молодь с. Рожківки Борзенського повіту на Чернігівщині, “пам'ятаючи, як славні предки наші боронили від ворогів рідний край” і вважаючи, що “настав рішучий час остаточно та назавжди увільнитись від московського панування”, ухвалили заснувати гурт Вільного козацтва імені гетьмана Петра Сагайдачного, “щоб бути на варті волі та спокою на Україні”. На Черкащині села Яблонська, Мала Смілянка, Гречківка та інші заклали “Кіш імені Семена Палія”, вважаючи себе організацією, “яка стоїть на сторожі, щоб не було контрреволюційних випадків” [4]. Організації Вільного козацтва було засновано і на Волині. Сотні тут організовувалися самочинно силами місцевих свідомих селян. Формуванням куреня, початим з'їздом повіту, займалися місцеві старшини і самостійницьки настроєна інтелігенція. Сотні склалися переважно з молоді [2, с. 8].

Про організацію Вільного козацтва на Полтавщині пише у своїх спогадах гетьман П. Скоропадський. Він зазначає, що: “Селянська молодь, почасти і старші селяни, охоче приставали до козачих організацій...” [5, с. 25].

Влітку 1917 року вільнокозачий рух поширився на південні регіони України. У Ямпільському повіті було організовано Марківську сотню Вільного козацтва. Про це пише у своїх спогадах активний учасник національно-визвольних змагань 1917 – 1918 рр. Д. Кетрос. Він, зокрема, зазначає: “Слабкість української центральної влади, що не мала досить сили на те, щоб завести порядок і адміністрацію і охоронити місцеве населення від безперервних нападів прерізних менших і більших банд, спонукає населення Ямпільщини організувати сильні військові відділи для самооборони. Цікаво, що більшість вояків тих відділів творили молоді 18 – 19-літні юнаки, які залюбки звали себе “козаками”, а не змучені війною або здеморалізовані большевицькою пропагандою старші вояки, що поверталися

додому з дезорганізованих фронтів. Спочатку цей військовий рух мав чисто локальний характер і був очолюваний кваліфікованими старшинами місцевого походження” [6, с. 5]. Отже, у Ямпільському повіті українська молодь стала ініціатором вільнокозачого руху і взяла найактивнішу участь у його розгортанні.

Навесні-влітку 1917 року у політичній орієнтації вільних козаків провідними були самостійницькі тенденції. Це сталося як під впливом звернення до історичних традицій козацьких вольностей, так і внаслідок зростання напруженості між Центральною Радою та Тимчасовим урядом. На цю ситуацію накладалась реальна політика – проблеми відносин з місцевою офіційною владою, зокрема міліцією, що орієнтувалась на шовіністичну політику Петрограда і була невдоволена існуванням організованих озброєних загонів. Козацтво вимагало від Центральної Ради вплинути на ситуацію для припинення фінансування органів місцевого правопорядку: “Російські няньки надоїли здорово, та і нічого з нас гроші брать, щоб нас і бить”, – заявляла Березанська селянська спілка [7]. Внаслідок цього тимчасовий уряд вже сприймається як іноземний.

Виступ полку ім. П. Полуботка звенигородське вільне козацтво також сприймало як початок боротьби з петроградським урядом і тому організовано вирушило на допомогу полуботківцям [8, с. 132].

Восени 1917 року УПСР та УСДРП намагалися використати Вільне козацтво для того, щоб зупинити поширення анархії та руйни в Україні. У програмовій декларації Генерального секретаріату, що розглядалася на засіданні Малої Ради 10 жовтня 1917 року, відзначалося: “Задля боротьби з анархією підтримувати самодіяльність і самооборону населення в формі організації скрізь відділів “Вільного козацтва” [9, с. 147].

Проте Вільне козацтво ставило перед собою цілком інші завдання. Наприклад, у статуті Вільного козацтва села Рожнівки Борзенського повіту на Чернігівщині на перше місце поставлено інші ідеї. Навіть автономістська газета “Нова Рада” подавала положення того статуту так: “Передовсім, зазначають хлібороби села Рожнівки Борзенського повіту на Чернігівщині”, вони пам’ятають, “як славні наші предки боронили від ворогів рідний край”, і вважають, “що настав рішучий час остаточно та назавжди визволитися Україні від панського панування”. Тому ухвалили заснувати в себе гурт Вільного козацтва у кількості 160 душ імені гетьмана Петра Сагайдачного, щоб бути на варті волі та спокою на Україні, обороняти її від ворогів” [10]. На Чернігівщині до загонів Вільного козацтва записувалися переважно молоді хлопці від 16 до 18 років, а подекуди і чоловіки, старші від 43 років [11].

Отже, Вільне козацтво ставило перед собою набагато важливіші завдання, ніж самооборона та боротьба з анархією. Ці військові формування, які комплектувалися здебільшого із сільської молоді, обстоюючи самостійність і незалежність України, виступали за звільнення української території від окупаційного московського війська.

Найбільшою популярністю серед Вільного козацтва користувалися самостійники, позиції яких восени 1917 р. представляла Українська демократично-хліборобська партія, Українська народна партія та “Братство Самостійників” [12, с. 6]. Останнє вело активну діяльність серед студентської, гімназійної та робітничої молоді, пропагуючи ідеї українського націоналізму. Восени, під впливом самостійницької агітації, розпочалося формування загонів Вільного козацтва із міського населення. У самому Києві самостійник інженер М. Ковенко сформував цілий полк вільних козаків. Характерно, що полк складався майже виключно з української робітничої молоді київських фабрик. У складі полку було 16 куренів: Курінь фабрики Гретера, Курінь двірця Київ I, Курені Демідієвський, Байківський,

Печорський, Арсенальський, Курінь двірця Київ II, три курені Подольські, два курені Шулявські, два курені Лук'янівські, два Курені Святошинські. Подібна організація Вільного козацтва, набрана виключно з робітничої молоді, була в Єлисаветграді ще численнішою [2, с. 24].

Взагалі Вільне козацтво, що комплектувалося з робітничої молоді, відзначалося не тільки різко виявленими націоналістичними настроями, а й мало антибільшовицький характер. Тому політичні партії лівого спрямування досить негативно ставилися до Вільного козацтва. Ю. Тютюнник у своїх спогадах писав, що представники меншостей в Центральній Раді: Рафес, Балабанов, Крупнов, Фрумін та інші при одній згадці про Вільне козацтво втрачали спокій. Рафес говорив, що Вільне козацтво буде громити євреїв. Він закликав українську демократію Марксом знищити “это шовинистическое погромное казачество” [1, с. 132].

Питання про ставлення до формувань Вільного козацтва порушувалося і на скликаному за ініціативою В. Винниченка з'їзді губернських і повітових комісарів Київщини, Чернігівщини, Полтавщини, Волині й Поділля, що відкрився 16 жовтня у Києві. На з'їзді основну увагу було зосереджено на проблемі подолання у країні анархії, що наростала. Гостра дискусія розгорілася про використання Вільного козацтва в боротьбі із зростаючою загрозою погромів цивільного населення деморалізованими частинами старої армії, що покидали фронт. Цей з'їзд невеликою більшістю голосів висловився проти Вільного козацтва, мотивуючи це тим, що “завдяки некультурності, неорганізованості і нахилу широких мас іти за різними демагогічними гаслами озброєння широких верств людності може знищити завойовану свободу і стати на перешкоді заведенню ладу на місцях” [9, с.150 – 151]. З'їзд зазначив, що “необхідно всякими способами старатися якнайскоріше роззброїти існуючі вже відділи Вільного козацтва і направити зброю туди, де вона необхідна – в армію” [13, с. 16]. Соціалісти вбачали в самостійницькому таборі більшу загрозу для себе, ніж із боку шовіністично налаштованих російських партій. Так, активний діяч УПСР і Генеральний писар Центральної Ради П. Христюк називав самостійників авантюристами, діяльність яких врешті призвела до занепаду руху Вільного козацтва. Насправді, як показують факти, усе було навпаки. Політична боязнь лідерів Центральної Ради бути звинуваченими в розколі “єдиного революційного фронту” була настільки великою, що завдавала непоправної шкоди розгортанню національного військового будівництва [14, с. 139]. Ідея створення загонів Вільного козацтва знайшла більшу підтримку серед українців – слухачів військових шкіл. В той час коли окремі лідери Центральної Ради закликали ліквідувати Вільне козацтво, юнкери – українці київських військових шкіл схвалили та підтримали організацію цих військових формувань [15]. Восени 1917 року рух Вільного козацтва набрав величезного розмаху. Склалися цілі реєстри, в які вписувалося майже все чоловіче населення сіл і містечок. У формуванні загонів Вільного козацтва провідну роль відіграла українська молодь. Вільне козацтво створювалося безпосередньо під керівництвом “Братства Самостійників” через так звані “Юнацькі спілки”, які діяли серед шкільної, гімназійної і студентської молоді. Восени 1917 року найчисленніші вільнокозачі формування утворилися на Київщині, Полтавщині, Волині і Чернігівщині. Газетні матеріали свідчать, що до загонів Вільного козацтва записувалися молоді хлопці від 16 до 20 років [16]. Те, що провідну роль у формуванні загонів Вільного козацтва відіграла молодь, також підтверджують джерела іншого характеру [17, с. 64]. Незначний відсоток у складі вільнокозачих формувань становили чоловіки 53 – 60 років, що за станом здоров'я не були мобілізовані до

російської армії. Через Вільне козацтво самостійницькі організації поширювали державну свідомість серед сільського населення, а самі загони Вільного козацтва планували перетворити у регулярні частини Української Армії.

Після Всеукраїнського з'їзду Вільного козацтва, що відбувся у жовтні 1917 року, було завершено організаційне оформлення Вільного козацтва. Основу його становила сотня, яку формували односельці. За кількістю людей вона налічувала від кількох десятків до сотень осіб. Сотні однієї волості об'єднувалися у курені, курені – у полк, а полки – у кіш. Очолювала всю організацію Генеральна козака рада з Військовим отаманом на чолі [18, с.379]. На з'їзді було також ухвалено ідейні основи Вільного козацтва. Вони базувалися на таких принципах: “1. Самостійна і незалежна Україна. 2. Змагання до злучення всіх українських земель в одній незалежній Українській Державі. 3. Звільнення України від окупаючого її московського війська і урядових інституцій” [2, с.18].

Восени 1917 року вільнокозачий рух швидко поширюється і серед міського населення. Проте у містах загони вільного козацтва часто потрапляли під вплив українських соціалістичних партій. Так, на Катеринославщині організацію Вільного козацтва було розпочато за ініціативою УСДРП. Про це йдеться в книзі І. Мазепи “Україна в огні і бурі революції”. Він писав: “Пригадую, як в літі 1917 року, під впливом І Універсалу Центральної Ради, Гаврило та Микола Горобці (Воробйови), діячі катеринославської організації українських соціал-демократів, з палким завзяттям взялися за організацію на Катеринославщині “Вільного Козацтва”. Це були сини залізничного робітника, росіянина. Ще з молодих літ вони перейнялись українством, брали участь в українських гуртках і говорили доброю українською мовою. Молодий Микола скінчив артилерійську старшинську школу. Старший Гаврило був студентом київського політехнічного інституту і, хоч з військовою справою не був ознайомлений, проте він став головним організатором катеринославських відділів “Вільного Козацтва” [19, с. 29]. Як видно, на Катеринославщині ініціаторами та організаторами створення загонів Вільного козацтва була молодь.

Восени 1917 року вільнокозачий рух поширився на Херсонщину і Таврію. Тут, на півдні України, загони Вільного козацтва не тільки становили собою реальну військову силу, а й виявляли чималу стійкість до більшовицької пропаганди та агітації. Засноване на давніх історичних традиціях, Вільне козацтво значною мірою спричинилося до збереження стабільності в Україні в той час, коли державна адміністрація була ще надто слабка і нездатна до виконання покладених на неї функцій [20, с. 147]. Навіть у такому зросійщеному місті, як Харків, у листопаді 1917 року розпочалося створення загонів Вільного козацтва. Активну участь у цьому взяла українська робітничка молодь. 29 листопада відбулися організаційні збори, в яких взяли участь представники харківських заводів, де вже існували курені Вільного козацтва. Більшовики вороже поставилися до створення вільнокозачих організацій Харкова, якому відводили стратегічну роль у поширенні своєї влади на Україну. Вони зробили невдалу спробу роззброєння робітників заводу Берлізова, які записалися до куреня [21]. У деяких містах більшовики почали організовувати, на противагу Вільному козацтву, Червону гвардію. Однак їх зусилля у цьому напрямку не дали якихось вагомих наслідків. Українська робітничка молодь ставилася вороже до більшовицьких ідей. Яскравим підтвердженням цього було те, що під час жовтневих подій 1917 року у Києві значна частина дружин Червоної гвардії підтримала Центральну Раду. Так, у газеті “Народна воля” є повідомлення про те, що чотири тисячі червоногвардійців приєдналися до Вільного козацтва. Решта – дві тисячі чоловік, не погодилися, але всі ко-

мандири цих дружин вступили до вільнокозачих формувань [22]. Отже, переважну більшість у складі загонів Вільного козацтва, що організовувалися у містах, також становила українська молодь. Восени 1917 року ці військові формування відзначалися антибільшовицькими настроями.

Початок більшовицької агресії та складна внутрішня ситуація змусили український уряд переглянути його ставлення до вільнокозачих формувань, і відмовитись від попереднього рішення про роззброєння цих загонів. У грудні на засіданнях Генерального Секретаріату все частіше порушувалося питання про доцільність залучення Вільного козацтва для оборони України [23]. У самому Києві уряд міг розраховувати на полк Вільного козацтва (близько 400 багнетів), який складався виключно з української робітничої молоді. На початку грудня відбувся парад київського Вільного козацтва, що мав 16 куренів. Серед них найкращою боєздатністю та вишколом відзначилися курені залізничників [2, с. 20].

Після отримання ультиматуму С. Петлюра видав наказ про мобілізацію Вільного козацтва на території України. За цим наказом було розпочато озброєння Вільного козацтва, яке мало завдання підтримувати порядок та безпеку не тільки у містах, але й на важливих залізничних станціях. Вільне козацтво було взяте на державне утримання і стало частиною регулярної української армії [24].

Відзначившись у боях з більшовиками, під час оборони Києва та Центральної Ради, Вільне козацтво увійшло до складу Окремого запорізького загону, який було сформовано у лютому 1918 року [25].

Отже, українська молодь відіграла провідну роль у формуванні Вільного козацтва періоду Центральної Ради. Вона проявила великий патріотизм та національну свідомість у діяльності цих військових формацій, що намагалися захистити батьківщину від внутрішнього та зовнішнього ворога. Відродження Вільного козацтва серед молоді у сучасних умовах дало б змогу зміцнити Збройні сили України, підвищити духовність молодого покоління та забезпечити його фізичний розвиток.

1. Юртик Г. Звенигородський кіш Вільного козацтва // Літературно-науковий вісник – 1922. – Кн. II. 2. Вільне козацтво. Ідея озброєного народу в 1917 р. в Україні. Дослівний передрук зі “Студентського Шляху” (ч. 7 – 8) – Львів, 1934 – 30 с. 3. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917 – 1921 роках. Спомини і роздуми. – Торонто, 1971. 4. Вісник Союзу Визволення України. – 1917. – Ч. 175. 5. Скоропадський П. // Хліборобська Україна – 1921. – Кн. 4. 6. Кетрос Д. Так творилось українське військо (1917 – 1919). – Лондон, 1958. 7. Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф.811, оп.1, спр.4. 8. Мельничук К. Вільне козацтво України періоду Центральної Ради // Збірник наукових праць Харківського державного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія “Історія та географія” – Харків, 2001. – Вип.8. – С. 130 – 139. 9. Дорошенко Д. Історія України: Свобода, 1932. – 437 с. 10. Нова Рада. – 1917. – 10 вересня. 11. Нова Рада. – 1917. – 15 листопада. 12. Мірчук П. Від другого до четвертого Універсалу. – Торонто, 1955. – 70 с. 13. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917 – 1920 рр. – Відень, 1921. – Т.1. – 152 с. 14. Дециньський Л.Є., Панюк А. Міжнародні відносини України: Історія і сучасність. – Львів, 2001. 15. Народна воля. – 1917. – 12 жовтня. 16. Нова Рада. – 1917. – 15 листопада. 17. Дорошенко Д. Война и революция на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых. – Госиздат, 1930. – С. 64 – 68. 18. Крип’якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Історія Українського Війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) – Львів, 1992. – 702 с. 19. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. 1917 – 1921. –

Ч. І. Центральна Рада. – Гетьманщина. – Директорія. – Прага, 1942. – 210 с. 20. Голубко В. Армія УНР. 1917 – 1918. – Львів, 1997. – 275 с. 21. Нова громада. – 1917. – 2 грудня. 22. Народна воля. – 1917 – 9 листопада. 23. ЦДАВОВ України. Ф.1076, оп.3, спр.1., арк.41. 24. Киевская мысль. – 1917. – 5 грудня. 26. ЦДІА у м. Львові. – Ф.316 т, оп.1 т, спр.15, арк.2 – 2зв.

**А.І. Харук**

## **РОЗВИТОК ПОВІТРЯНОГО ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ В 1917–1920 рр.**

© Харук А.І., 2002

**Досліджуються перші спроби налагодження регулярних повітряних перевезень в Україні.**

**The article investigates the first regular air communications in Ukraine.**

Перша світова війна увійшла в історію людства як перша “війна моторів”, в якій в небачених доти масштабах використовувались технічні засоби забезпечення та ведення бойових дій. Війна стала потужним стимулом для вдосконалення різних механічних транспортних засобів, апаратури радіозв’язку та інших технічних винаходів, що широко застосовувались у повоєнний час у мирній сфері. Особливо яскраво це проявилось у галузі авіації, яка до Першої світової війни знаходилась фактично в зародковому стані, а бурхливий її розвиток у воєнні роки створив серйозні передумови для подальшого розвитку повітряного транспорту. Упродовж кількох років в Європі була створена розгалужена мережа пасажирських та вантажно-поштових авіаліній. Не залишилась осторонь цього процесу і Україна, хоча становлення повітряного транспорту тут супроводжувалось цілою низкою труднощів – недостатньою технічною і кадровою базою, а насамперед – постійними бойовими діями війни за незалежність.

Перші спроби налагодити повітряне сполучення в Україні були зроблені у часи Центральної Ради. Наприкінці листопада 1917 р. в системі технічного відділу Генерального секретаріату військових справ було створене Управління повітряного флоту [1]. До його функцій належала, насамперед, організація управління військово-повітряними силами колишньої російської військової авіації, що знаходились на території України, налагодження їх матеріально-технічного та кадрового забезпечення, а також розробка оперативних планів можливого використання авіації. Поряд із цим, на Управління повітряного флоту покладалась і деякі обов’язки у цивільній сфері, зокрема, вироблення маршрутів майбутніх повітряних перевезень [2]. Однак негайному втіленню цих планів у життя завадила агресія більшовицької Росії. Повернутися до питання налагодження регулярного авіапоштового зв’язку вдалося лише навесні 1918 р., після вигнання більшовиків з території України. Для цього у структурі Міністерства пошт і телеграфу УНР з ініціативи військових авіаторів був утворений відділ авіапошти. Передбачалось створити цілу мережу повітряних ліній, за допомогою яких планувалось становити кур’єрський зв’язок між найважливішими містами країни. Літаки для цього виділялись із складу військової авіації. Незважаючи на складнощі того періоду, розпочати поштові польоти все-таки вдалось. “Військово-науковий вісник Генерального Штабу УНР” писав у квітні 1918 р.: “Між Києвом – Одесою та Києвом – Полтавою авіапошта вже функціонує. Законопроект про неї внесено до Центральної Ради” [3]. Однак подальшому розвитку цього цікавого починання завадив гетьманський переворот.